

В. МОШИН

СЛОВЕНСКИТЕ РАКОПИСИ ВО МАКЕДОНИЈА

Македонија — земја на првото запознавање на словенските просветители Кирил и Методија со словенскиот јазик; лулка на словенската писменост на чие творење се труделе првите ученици и соработници на солунските браќа, Климент и Наум; јадро на Самуиловата држава која во последната четвртина од X-от век го опфаќа и Преслав, центарот на бугарската просвета во т.н. златно време на Климентовите современици Јован Егзарх и Константин Презвитер; место, од каде во времето на Владимир Свети, Самуилов советник, сега се врши христијанизацијата на Русија, се испраќаат на покрстените источнословенски браќа словенски свештеници со словенски книги — е сега, поради историските околности, можеби најсиромашна од сите словенски земји со ова старо ракописно богатство. Низ векови македонските ракописи ја ширеа светлината на најстарото Кирило-Методијево наследство кон северозапад на Балканот во зетските, босанските и хрватските области во пресрет на западната традиција што струеше од моравско-панонското подрачје; им служеа како пример на српските препишувачи од Немањичкиот период; во времето на културниот подем во Русија по паѓањето на татарското иго во XIV-от и XV-от век, кога се обновува старата писменост и се формира нова книжевност, заедно со српските и бугарските книги го шират во Киев и второто јужнословенско влијание.

Благодарейќи на многувековните културни врски меѓу Европа и Балканот во времето на паѓањето на славистиката, кон крајот на XVIII-от и почетокот на XIX-от век, руските манастирски библиотеки и „музејски колекции“ на некои аристократи — мецени содржеа покрај старите руски текстови и многубројни јужнословенски ракописи. Овие ракописи послужија како основа при паѓањето на јужнословенската палеографија. Следниот век, од средината на XIX-от век до Втората светска војна, времето на најсјајниот процут на славистиката кога помалку расте интересот на научните библиотеки и приватните библиофили за старите ракописи е

судбоносно за Македонија, зашто дефинитивно и радикално ги опустошува ракописните трезори во оваа земја. (За тоа веќе пишувал М. Георгиевски: Положбата на словенските македонски ракописи во минатото и денес, Библиотекарска искра год. IV, Скопје 1966, бр. 11—12.)

Уште отците на словенската филологија Добровски и Шафарик ја истакнуваа потребата од собирање на споменици од јужнословенската, а особено од старословенската писменост во нејзината нова татковина, полагајќи особено надежи на ракописните богатства од светогорските манастири. Токму во овие години и Лукијан Мушицки, игуменот на Шишатовачкиот манастир, ја собрал својата збирка од осумнаесет ракописи што по неговата смрт ги откупил Вук Караџиќ. Целиот свој живот Вук собира ракописи: неколку ракописи му отстапува на Шафарик, а неколку доаѓаат во збирката на Јернеј Копитар што сега се наоѓа во љубљанската Народна и универзитетска библиотека. Но подоцна Вук развива вистинска трговија со ракописи, набавувајќи србули по сите српски краевы (особено со помош на которскиот свештеник Вук Поповиќ и на Вук Врчевиќ) и продавајќи ги на странските установи — на Берлинската академија, на Виенската дворска библиотека, на Румјанцевскиот музеј во Москва и на некои приватни научници. Во овој почетен период собирањето на ракописи е ограничено главно на српските земји ослободени од турска власт.

Во исто време се јавува научен интерес за ракописните книги и на теренот на Македонија. Кирил Пејчиновиќ ја сакал книжевната работа и во слободното време тој собирал ракописни и печатени книги, кои подоцна по неговата смрт беа разграбени.

Хварскиот културен работник Антон Михановиќ, како австриски конзул, имал право слободно да се движи во Македонија и во 1843 година ја посетил Света Гора. Така тој успеал да собере 38 ракописи. На многу книги од оваа колекција наоѓаме белешки за нивната провиниенција од Лесново, Пчињскиот манастир, Марковиот манастир кај Скопје, а многу ракописи потекнуваат од Света Гора. Целата колекција на Михановиќ по неговата смрт ја откупил бискупот Штросмајер за ЈАЗУ во Загреб.

Во исто време тргнува по словенските земји под турска власт рускиот научник Виктор Григорович. Кон крајот на април 1845 година преку Битола тој доаѓа во Охрид, го обиколува езерото преку Струга, Калишта, Св. Наум; преку Галичица стигнува до Преспа, Ахил, Преово; од Ресен оди за Слепче, потоа за Трескавец и Прилеп; преку Бабуна стигнува во Велес, потоа преку Овче Поле и Штип пристигнува во Сер. Оттука, преку Софија, се враќа во татковината. Во своите патописни белешки Григорович пишува дека на својот пат прегледал 580 грчки и словенски ракописи. Еден дел од тие ракописи Григорович ги зел со себе. Најголемиот дел од таа збирка на ракописи сега се наоѓа во Государственаја библиотека имени В. И. Ленина во Москва. Голем дел од ракопи-

сите Григорович ги подарил на Новоросискиот универзитет во Одеса.

Познатиот славист А. Хилфердинг во 1857 година тргнал на своето познато патување во Босна, Херцеговина, стара Србија и Македонија. Тогаш тој бил во Скопје и Полог и собирал ракописи. Главниот дел од својата колекција тој го подарил на Петроградската публична библиотека. Еден дел од својата збирка Хилфердинг му го отстапил на познатиот собирач на ракописи А. И. Хлудов.

Помеѓу 1850 и 1875 година на прибирањето ракописи во Македонија работи страсниот собирач на старини, историчар-дилетант Верковиќ. Тој создал збирка од околу 100 ракописи која во 1891 година ѝ ја отстапува на Публичната библиотека во Петроград.

За ракописното богатство што се наоѓало низ македонските манастири и цркви се интересирал и архимандритот Архимандрин (Капустин). Тој во Слепче нашол околу 40 ракописи, во Трескавец 15, во Буковичкиот манастир 5 итн. Податоци за овие ракописи тој подоцна дава во двете книги во кои го опишува своето интересно патување.

Во ова време на прибирање на старини во Македонија работи и Јордан Хаџи Константинов-Џинот. За неговата работа е веќе доста пишувано, па затоа ние само ќе набележиме дека Џинот соопштува податоци за ракописите во црквените библиотеки бројќи ги со „товари“. Еден дел од својата збирка Џинот ѝ го отстапува на Народната библиотека во Белград во 1879 година.

Современикот на Џинот, прилепскиот учител и заслужен работник за просветата на македонскиот народ, Димитар Миладинов, низ целиот свој живот собира старини. Х. Поленаковиќ во повеќе наврати пишувал за тоа и установил дека и низа други негови современици собирале ракописи за Белград.

Во 1884 година ја посетил Македонија и Србија рускиот славист Полихроние А. Сирку и, веројатно, тогаш тој собрал ракописи од Македонија за неговата збирка што по неговата смрт ја купила Руската академија на науките. Од вкупно 84 ракописи 41 им припаѓаат на јужнословенските редакции, главно на македонската и бугарската.

Кон крајот на минатиот век големо внимание на македонските ракописи им посветил Рускиот археолошки институт — Петроград. Во 1898 и 1899 година специјална експедиција барала и регистрирала ракописи по македонските манастири. Во Охрид нашле 89 грчки и 17 словенски ракописи, во Прилеп 5 ракописи, во Слепче 50 итн.

Историската судбина на македонскиот народ која, по пропаѓањето на Самуиловото царство во почетокот на XI век, не му дала повеќе можност на овој народ како свој господар сам да си го одредува својот однос спрема својата земја и околниот свет, да

размислува за самобитноста на својата култура и за смерниците на својот историски пат, била кобна и за културните споменици во овој крај.

Ромеизацијата и антибогомилската инквизиција за двестотини години под византискиот јарем, ја затреле на целиот Балкан богатата писменост на старословенското време. Црквата, која во средниот век ја ширеше просветата и создаваше културни вредности, се наоѓаше во рацете на грчкиот клер, не водеше сметка за одгледувањето и развојот на традицијата на словенската култура. Потоа за пет столетија на турскиот јарем најсмелите мечтаења на христијанската раја не можеле да ја преминат желбата за најпримитивното право на сигурен живот и работа. Во почетокот на нашето столетие на Турците им беше сосема сеедно кој ќе се интересира за културните споменици на нивната раја и кој каде ќе ги носи. Ослободените Срби и Бугари во своите суверени држави основаа тогаш високи школи и учени друштва и отвараа народни библиотеки и музеи по европски примери, собирајќи за нив богатство по сите свои краишта, но и надвор од нивната земја. Македонија во тој поглед беше најпристапен извор. Немаше тука ни држава, ни национална власт, ни своја народна црква ни друга организирана сила на народот, која со законски средства би можела да го спречи изнесувањето на културните споменици од земјата.

Дури по ослободувањето, по Втората светска војна, во рамките на Федеративна Социјалистичка Југославија македонскиот народ во својата Република можеше да посвети достоинствено внимание за заштитата, спасувањето и обновувањето на спомениците на своето културно минато. Непосредно по формирањето на Филозофскиот факултет во Скопје беше изработен план за систематско собирање на националната богатства распрскани по територијата на цела Македонија. Поради остварувањето на оваа задача се организирани стручни експедиции од филолози, книжевни историчари, етнологзи, етнографи и др. Работата беше територијално распоредена на три главни реони — охридски, преспански и демирхисарски. Секоја група работеше по своја стручна линија, но припоа тие регистрираа и други културни споменици, посебно старите ракописи и печатените книги.

Интересот кон проблемот на регистрацијата и конзервирањето, научното проучување, потстакнат со наведената акција на Универзитетот и одекот во дневниот печат, беа знатно засилени со големите културни манифестации, од кои две се особено значајни. Првата — меѓународниот конгрес на византолозите во Охрид, каде како меѓународна — научна атракција беше прикажана светски прочуената збирка на грчки ракописи, на која ѝ беа придружени и петте преостанати словенски ракописи од бившата збирка на Климентовата црква. Во однос на словенските ракописи поголемо значење имаше во 1967 година охридската про-

слава на 1050 годишнината од смртта на Климент Охридски во рамките на која Охридскиот музеј организира импозантна изложба на словенската писменост. На таа изложба, во посебно одделение беа прикажани најзначајните споменици на старата словенска епиграфика, а во второто — голем број на јужнословенски ракописи од најстарите до почетокот на нашето столетие. Како непосредна последица на оваа импозантна културна манифестација уследи и заедничка акција на Архивот на Македонија и Народната и универзитетска библиотека во Скопје на организирање на специјална служба за регистрација, конзервација и реставрација, систематски опис на целокупното ракописно богатство кое сè уште се чува на територијата на Македонија. Такво археографско одделение формирано е на 1 декември 1967 година во Државниот архив на Македонија во Скопје со цел остварување на наведените задачи во однос на целокупниот ракописен материјал кој се наоѓа во разни збирки на територијата на Македонија. Оваа задача беше извршена во текот на изминатите три години: Описот на словенските ракописи во Македонија е предаден во печат.

Во предговорот од кој се земени извесни делови за овој напис, даден е целосен преглед на сè ова што погоре е кажано за старите ракописи во Македонија.

Свртуваме внимание на орнаментите на словенските ракописи, зашто секоја стара книга, а посебно секој ракопис, претставува една органска, комплексно културна вредност, идејно, содржински, книжевно и естетско-уметничко остварување на една личност во рамките на една епоха и нејзините интереси и преокупации. Орнаментот е органски врзан за текстот, како негово естетско обликување, паралелно со вкусот на уметникот, а во рамките на тогашниот уметнички стил. И тоа е една гранка на сликарската уметност, но за разлика од минијатурата, која се вбројува во категоријата на ликовните уметности, орнаментот е визуелен украс во кој се впреплетува естетскиот принцип на ритмот — ритмичко повторување на извесни мотиви во рамките на украсни винети — знаменциња и иницијали, секогаш изработени во ист стил и колорит. Авторот на една збирка на копии, другарката Љупка Стефоска, соработник на Археографското одделение во Народната библиотека во Белград за историско-уметничката струка, ги прикажа сите главни типови на јужнословенските ракописни орнаментики од најстарите геометриско-флорални византиски типови, преку тератолошки (XIII—XIV век) и обновените неовизантиски до илуминациите (во XVIII век), во кои од една страна доаѓаат до израз линиите на западниот барок, а од друга страна влијанието на исламско-флоралните орнаменти, а на северозападното подрачје своевидниот тип на молдавски орнаментални мотиви. Така на пример, 5 прекрасни грчки ракописи од Охридската збирка, ни даваат прекрасни примери на византискиот раскошен орнамент кој по-

служил како извор на старословенската ракописна орнаментика. Во врска со нашите најстари споменици, ракописни споменици токму во македонска редакција од XIII—XIV век, треба да се истакне особено фактот дека токму македонски ракописи се зачувани релативно малу, и скоро сè што е зачувано се однесува на времето од пред XIV век, кога оваа земја влегла во границите на Немањикката српска држава. Просветеното српско монаштво, кое заедно со феудалната воена класа дошло ваму, го формирало горниот слој по манастирите, па затоа многу ракописи на овој терен од XIV и XV век претставуваат српска редакција. Содржински, ракописите од овој период се по содржина — убаво орнаментирани евангелија, многубројни литургиски книги, хагиографии во пролози, патерици, и поедини житија, аскетско-поучна литература, како Лествицата на Јован Синајски, Диоптра и др., хомилијатури и други зборници, проповеди, канонска книжевност итн. Во текот на XV век ракописи има сè помалку, а во XVI век нив скоро и ги нема; дури од втората половина на XVI век се јавуваат нови преведени дела, посебно дамаскини, кои за среќа кај нас се зачувани во еден ракопис од крајот на XVI век. Дури во XVIII век во врска со развивањето на трговската класа по панаѓурите, а потоа и со појавата на училиштата, како и со просветната акција на црквата, се појавува новата македонска книжевност: во почеток во форма на мали народни зборници со апокрифи, народни лекови и др., потоа тетратки со проповеди кои училишните учители биле должни да ги читаат во црквите, потоа преписи на печатени дела, како Утешение на Кирил Пејчиновиќ или како поетски состави, како стихови за Алекса човекот Божји, потоа иконографски прирачници — ерминии и црквено-музички зборници — псалтика, меѓу кои понекогаш се наидува на грчки текст транскибиран на кирилица, или почесто словенски текстови пишувани со грчки букви. Сретнуваме понекогаш и руски книги, како ракописот на патерик од Света Гора, како и неколку латински ракописи од XIX век зборник на Дубровачките преводи на Овидиевите песни, поеми на дубровничкиот свештеник за Св. Влах и за Св. Никола; словенски текст Полноќ на Божиќ. Како куриозитет е и еден латински тестамент од XIV век од Фиренца, кој е симнат од повезот на една италијанска книга од XVI век.

И на крајот, сакаме да упатиме преку нашата јавност апел на секој, кој во својата околина, кај своите познати, при работа на терен, на патувања итн., ќе најде на податоци за уште некои ракописи: да ни помогне, за да се спасат и тие последни остатоци на нашата историја и култура. По пат на подарок — или со продажба да дојдат во надлежната установа која има услови за конзервација, реставрација и стручно чување, за да станат пристапни за научно обработување.